

G. Cs. Számomra a tárgyalás menete volt a legnyomasztóbb. Kezdjük is a bírósággal és a bírakkal. Úgy látom, Oroszországban most jött el az ideje, hogy az ember személyes felelősséget vállaljon saját tetteiért. Mindenki választhat, részt vesz-e az aljasságokban vagy sem. A Nagy Terror idején a bíró és az ügyész azért hozta sorozatban a büntető ítéleteket, mert féltette az életét. Ha Brezsnyev idején megtagadták volna a másként gondolkodók elítélését, azt kockáztatták volna, hogy ők maguk kerülnek börtönbe vagy elmegyógyintézetbe. Ma már csak a karrierjükről van szó. A bírói palástot bármikor levehetik, elmehetnek ügyvédnek. A választás tehát nem olyan drámai, az aljasság sem igazolható semmivel. A JUKOSZ-ügy a posztszovjet igazságszolgáltatás történetének legszegényesebb eseménye, minden bizonnyal bekerül a történelemkönyvekbe. És nemcsak a vádlottak neve kerül mellé, hanem a bírói-ügyészi céh „stréberjeinek” neve is, amiként a hírhedt bírónő, Szaveljeva is, aki a munkakerülőnek nyilvánított Joszif Brodskijt alázza meg. Mit gondol a végrehajtókról, akik a nyomozást lefolytatták, a vádat képviselték, az ítéletet hozták? Ott voltam Vaszilij Alekszanjan tárgyalásán, az Önén is, és folyton a bírák arcát figyeltem. Mi megy végbe bennük? Rejtély számomra, hogy nem jut eszükbe: nem is olyan sokára saját gyermekeik fognak szegénykezni miattuk. Miféle különös szerzetek ezek? Mi mozgatja őket?

M. H. Mindig a per jut eszembe, amikor arról beszélnek, mennyire megváltozott Oroszország a szovjet idők óta. Ostobán hangozhat, de nekem a tárgyalás segített, hogy másképp lássam és másképp értékeljem kollégáimat, honfitársaimat. Azt akarja hallani, mit gondolok Sohin államügyészről, Kolesznyikova bírónőről? Jelentéktelen csinovnyikok,

akikre soha nem bíztak volna egy ilyen pert, ha nem lennének végzetesen kompromittálhatóak. Kolesznyikovárról a *Novaja Gazeta* is írt; panaszt nyújtottak be ellene, a dokumentum a per alatt végig ott hevert megválaszolatlanul a főügyész asztalán. Ehhez hasonló beadvány alapján kollégái egyenként tizenkét évet kaptak (lakásügy). Nem tisztem megítélni, mennyi ebből az igazság, de szerintem Kolesznyikova nálam jobban tudja, hogy ilyen helyzetben az igazságnak semmi jelentősége. Sohín problémái is érthetőek. Amikor úgy döntött, hogy nem szegül szembe a feljebbvalóival, inkább kreatívan hazudik a tárgyaláson (amit ott szóvá is tettem), sajnos, ez elkerülhetetlen következménye annak a „kéz kezét mos” rendszernek, amelynek ő is a része. Mostanában próbálják kissé megbontani ezt a rendszert. Az ügyészségen belül sokan szeretnének függetlenek lenni, és ezt meg is tehetik, mert képzettek, mert van igény a munkájukra, és nem kompromittálhatóak. Sokan szeretnék ezt, de nem mindenki. A jelenlegi nomenklatúra a kompromittálhatóságra épül, arra, hogy likvidálni tudják, aki ug-rál. Hogy ez jó-e? Dehogy, nagyon is visszataszító. Akik a legjobban „besározódtak”, azok jutnak egyre feljebb, az ő eltorzult erkölcsi elveik jutnak „le”, a társadalom felé. Mit mondhatnék róluk? Szánalmas és szerencsétlen emberek, akikre öregkorukban keserves halál vár. Engem másvalami döbbsentett meg a tárgyalások során. A vád több mint másfélezer embert hallgatott meg. Sokukat azzal fenyegették, hogy vádat emelnek ellenük (némelyikükkel meg is tették). A tárgyalásra valamivel több mint nyolcvan személyt válogattak ki. És ezek az emberek, akik joggal féltették az életüket, nem vették a lelkükre, hogy ellenem valljanak. Senki, hangsúlyozom, senki sem vallott ellenem és Platon ellen. Sőt, néhányan védelmünkre is keltek. A vád tanúi, akik miattunk vélhették károsultaknak magukat. Ott volt Anatolij Pozdnyakov, az „Apatit” egykori igazgatója, Jevgenyij Komarov, a Murmanszki terület volt kormányzója, és még tucatnyian, akik a hihetetlen nyomás dacára sem vallottak a

lelkiismeretük ellenében. Megjegyzem, még az ügyészség alkalmazottai között is voltak, akik megtagadták, hogy felsőbb utasításra hazudjanak (nem tudom, említhetem-e név szerint őket). Mégiscsak teljesen más országban élünk. Gazemberek ugyan még vannak, de egyre több a polgár, az igazi állampolgár, s a tömeg fokozatosan civil közösséggé válik. Putyin legnagyobb hibája az, hogy akarva-akaratlanul lefékezte a civil társadalom kialakulásának a folyamatát. Most van remény e folyamat újjáéledésére, és ez örömmel tölt el. Lehet, hogy a szavaim kissé sután hangzanak.

G. Cs. Egyáltalán, miért egyezett bele abba, hogy részt vegyen ebben a perben, az igazságszolgáltatás e nyilvánvaló sárba tiprásában? Nem lett volna helyesebb, ha a kezdet kezdetén kijelenti: „Csináljanak velem, amit akarnak, én nem hiszek bíróságuk tárgyilagosságában, és nem vagyok hajlandó a kezükre játszani!” Vagy voltak illúziói?

M. H. Nevetni fog, elég naivnak bizonyultam. Vagyis, afelől nem volt kétségem, hogy az ügyészség sokáig börtönben tarthat, de szinte a legutolsó pillanatig nem hittem, hogy a bíróság bizonyítékok nélkül elítélhet, főként pedig, hogy ezt a nyilvánvaló tények ellenére, és ráadásul egy nyilvános perben teszi. Úgy gondoltam, hogy a bíróság mégis csak bíróság, és lehet ugyan, hogy a vádlók kedvére tesz, de nyíltan csak nem képes megsérteni a törvényt... Kiderült, képes rá, de még mennyire képes! Eleinte viszonylag tűrhetően haladt, de 2005 elején valaki belenyúlt a folyamatba, és akkor beláttam, hogy ezekkel nincs mit beszélni. De ott volt a közvélemény, a befektetők, a kollégáim, a vállalat munkatársai: nekik muszáj volt megmagyaráznom, hogy nem bünszövetkezetben, hanem normális vállalatnál dolgoztak, amely nem egyszerűen politikai okokból került két malomkő közé, hanem – és ez a lényeg –, koholt vádak alapján. És abból ítélve, hogy a JUKOSZ munkatársait itthon

és külföldön egyaránt örömmel alkalmazzák, ezt sikerült is megértetnem.

G. Cs. Pörgessük vissza az eseményeket addig a pillanatig, amikor a hatalom meghozta a végső döntést: lecsukni. Ki mindenkivel nem beszéltem az elmúlt évek alatt erről! Csak az érdekelte és érdekli mindahányukat, mi a valódi oka Putyin Ön elleni személyes háborújának. A legkülönbözőbb verziókat hallottam. Figyelemre méltó, hogy bárkit kérdeztem, senki sem vette komolyan a hivatalos verziót, miszerint a JUKOSZ törvénytelen úton szerezte meg más tulajdonát, aljas adócsalást követett el, ezért csukták le az összes semmirekellőt. Először is, magát a JUKOSZ-t nyilvánosan szerezték meg, minden szégyenkezés nélkül. Másodszor, sokan hallhatták, hogy a JUKOSZ több adót fizetett be az államkasszába, mint az őt elnyelő Rosznyefty ma, noha azóta az olaj ára a négyszeresére nőtt. „Hodorkovszkijt nem ezért csukták le” – ez volt az általános vélemény. Felsorolom az összes, forgalomban lévő verziót, majd Ön megmondja, melyik áll a legközelebb az igazsághoz. A hivatalos elmélethez legközelebb álló változat (nevezzük 1. számú verziónak) nagyjából így hangzik: az 1990-es évek összes oligarchiája bűnös úton gazdagodott meg. Szabadon hozzájuthattak a nyersanyagforrásokhoz, amiért cserébe kötelezték magukat: betartják a hatalom bizonyos szabályait. Ám a milliárdokat összegyűjtő Hodorkovszkij felrúgta ezt a hallgatólagos megállapodást, és független társadalmi-politikai erőként lépett fel. Ha példáját akkor a többi milliárdos is követi, Oroszország ismét a „hét bankár uralmának” zavaros időszakában találja magát. Putyin valóban törvénytelen és tisztességtelen módszereket vetett be Hodorkovszkij ellen, de nem volt más választása: rá kellett ijesztenie az oligarchákra, ráncba kellett szednie őket. A 2. számú, romantikus változatot egy Bennfentes Hölgy hozta a tudomásomra. Eszerint a Putyin és az oligarchák közötti találkozáson egyedül Ön merészelt garbóban, nyakkendő nélkül megjelenni, amit a tisztelet-

adás külsőséges jeleire rendkívül érzékeny Putyin, a stabilitás Garanciája, halálos sértésnek vett, mondván: „Bezzeg, ha Bush-hoz megy, nyakkendőt kötött volna!” Ugyanezen Hölgy még azt is elárulta: „különben is, ki nem állhatja a magas férfiakat.” (Ez nyilvánvalóan badarság. Ilyen alapon Mihail Prohorovot kellene lecsukatni.) A 3. számú verziót egy Államférfiútól hallottam: illetékes szervek jelentették az elnöknek, hogy Hodorkovszkij milliárdokkal készül támogatni az olyan scenáriókat, mint a „narancsos forradalom”. A társadalom nyugalmanak megőrzése érdekében az elnök meghozta a súlyos, ugyanakkor az egyetlen helyes döntést. A 4. változat a sajátom. Könnyen el tudom képzelni a következőt: egy negyvenéves férfi, aki egykor azt az ambíciózus célt tűzte ki maga elé, hogy az új orosz gazdaság legsikeresebb vállalkozója lesz, egyszer csak rádöbben arra, hogy – fogalmazzunk így – „a pénz nem boldogít”. A leggazdagabb lettem, és akkor mi van? Erős vagyok, az élet fele még előttem, most kéne valami igazán nagy dobásnak jönnie. Mondjuk: tenni valamit azért, hogy Oroszország végre civilizált, versenyképes ország legyen. És ez az ambíciózus terv valakit nagyon felidegesít. Melyik változat közelíti meg a legjobban az igazságot? Mi történt valójában?

M. H. A hatalom kezdetben valószínűleg csak kompromitáló anyagokat akart a befolyásos üzletcsoportokról, később azonban radikálisabb tervek születtek. Meg kell mondanom, 2000-ben valóban volt egy beszélgetés az elnökkel a játékszabályokról. Putyin kijelentette: elvárja, hogy a nagyvállalatokat ne használják politikai célokra. Mindnyájan ugyanezen az állásponton voltunk (én is). Az üzleti szféra maradjon kívül a politikán, feladata a lakosság létfontosságú árukkal és szolgáltatásokkal való ellátása. Meg kell jegyezni, a JUKOSZ mindvégig teljesítette ezt a kötelezettséget, noha a Legfőbb Ügyészség mindent megtett a szállítás akadályozására (ideértve a termelőeszközök lefoglalását és a bankszámlák zárolását). Arról azonban sohasem volt

szó, hogy a vállalkozók magánemberként vagy lobbizás útján ne vegyenek részt a politikában. 2003-ig tulajdonképpen közvetlenül tőlünk tudta az elnöki adminisztráció és a kormányzat, kit támogatunk, milyen ügyekben lobbizunk. 2003-ban minden megváltozott. Az okokat találgathatjuk: közeledtek a választások, a katonai-biztonsági erők Putyinhoz közelálló képviselői kezdték más stratégiával tájékoztatni az elnököt, vagy egyszerűen csak véget ért a kiplingi „Víz-béke” korszaka. Akárhogy is, de éles irányváltás történt, mégpedig minden előzetes egyeztetés nélkül. Az igazsághoz tartozik, hogy ekkorra az én pozíciómban is végbe mentek bizonyos változások, amelyek a 2001–2002-es években értek be. A legfontosabb, hogy a nemzetközi üzleti fejlődés logikája új követelményeket teremtett: a befektetők férhessenek hozzá az összes bizalmas pénzügyi információhoz, az üzleti környezet legyen maximálisan kiszámítható, azaz legyen törvényileg rögzítve a vállalati tevékenység összes fontos aspektusa. Egyszóval a modern üzleti környezet modern társadalmi viszonyokat igényelt, és mi nekilátunk, hogy fokozatosan kialakítsuk. Nem „általában”, hanem konkrétan a magunk ágazatában. Sikerült elérnünk, hogy a csővezetékes szállításról szóló törvénybe bekerüljön „a csővezetékhez való egyenlő hozzáférés” joga, azaz, most pontosan, törvényileg rögzítették azokat a kvótákat, amelyeket azelőtt a csinovnyikok „kreatív” módon állapítottak meg negyedévenként. Ugyancsak sikerült törvényesen szabályozni a vámtarifa-skálát, amely ugyancsak afféle „tömegetetőnek” számított, és még néhány ehhez hasonló korrupcióellenes törvénymódosítást sikerült kieroszakolnunk. Ezek a módosítások különben nem folyosói beszélgetéseken történtek, hanem nyilvános parlamenti meghallgatásokon. Egy alkalommal a Mihail Kaszjanov miniszterelnök-nél tartott nyílt tanácskozáson fel is kellett szólítanom négy minisztert, hogy tárják fel, milyen érdekeik fűződnek a korábbi állapot fenntartásához. Ők ezt nyíltan megtagadták, majd visszavonták ellenvetéseiket. Egyszóval, igazi harc

folyt. Persze, az akkori módszerek a maiakhoz képest szolidak voltak, de zúgolódókból volt elég. Csak hogy az egyik korrumpáló helyére azonnal jött egy másik. Be kellett látnom, hogy a legfelsőbb szintű politikai támogatás nélkül nem jutunk előbbre. Ezért aztán úgy döntöttem, az elnök elé viszem a korrupció ügyét. A kezdeményezést Alekszandr Volosin és – meg fog lepődni – Medvegyev is támogatta, aki az elnöki adminisztráció helyettes vezetőjeként a Gyáriparosok és Vállalkozók Szövetségével (RSZPP) való találkozót készítette elő. A kérdés láthatóan nem csak a vállalkozókat izgatta. A megbeszélés zajosra sikeredett. 2003. február 19-én történt. Én arról beszéltem, hogy az ország korrupciós piaca hihetetlen méreteket öltött, elérte a 30 milliárd dollárt, a GDP tíz százalékát. (Mellesleg, 2008 elején a főügyész-helyettes szerint ez a szám már 240 milliárd dollár, vagyis a GDP húsz százaléka volt.) Nem sokkal ezután, márciusban beindult a „gőzhenger”. Tarolt mindent, ami az útjába került. A választásokon például a nagyvállalatok mindig támogattak pártokat és a saját körzetük képviselőit (a kötelező „előírás” alapján és belátásuk szerint is). A vállalati információhoz való hozzáférés politikáját folytatva úgy döntöttem, berekesztem a burkolt támogatást, nyilvánossá és személyessé teszem. Azaz nem „fű alatt”, hanem nyíltan támogattam a Jobboldali Erők Szövetségét (SZPSZ) és a „Jabloko”-t, és nem vállalati pénzből, hanem a sajátomból, az adó befizetése után. Néhány kollégám ugyanilyen nyíltan támogatták a hozzájuk politikailag közel állókat. Ez teljesen civilizált politikai gyakorlat volt, kezdetben sok csinovnyik helyeselte is. Am 2003 februárja után ezt már „a hatalom megszerzésére való készülődésnek” minősítették.